

A könyv mint a kulturális tőke mutatója

Szociológiai kutatások sora bizonyítja, hogy az előnyös társadalmi helyzetű csoportok az iskolán keresztül átörökítik társadalmi helyzetüket, ugyanakkor alig tudunk valamit e jelenség kulturális antropológiai jellegzetességeiről. Mert – mint az előző mondatban rejelő állításból kiderül – véleményem szerint sokkal inkább kulturális, mint gazdasági jelenséggel állunk szemben, amely bonyolultabb, homályosabb és nehezebben átlátható, mint a pusztán gazdaságilag meghatározott folyamatok. (1)

Részben persze kötődik a vagyonhoz, amennyiben a pénz lehetőséget teremt azoknak a kulturális meghatározottságoknak a hatékonyabb érvényesítésére, amelyek az átörökítés mozgató rugói. Egy egyszerű példán lehet érzékeltetni ezt: jobb idegen nyelvtudással fog rendelkezni az, akit családja az illető nyelvterületre küld nyelvet tanulni hosszú időre, mint az, aki – pénz híján – saját országában a közoktatás keretében vagy olcsó nyelvtanfolyamon sajátítja el a nyelvet. Később, a munkaerőpiacon a jobb nyelvtudású nagyobb valószínűséggel szerez olyan állást, amelyben a munkával járó sok nemzetközi kapcsolattal tovább tökéletesítheti nyelvtudását, és ezzel végül behozhatatlan előnyre tesz szert kevésbé szerencsés társánál. Ez a helyzeti különbség természetesen jövedelmében is meg fog mutatkozni, ami lehetőséget teremt arra, hogy „története” a következő generációban megismétlődjék.

Mindezek ellenére azt lehet mondani, hogy a vagyoni helyzet hatása nem döntő, és csak részben határozza meg az átörökítés sikerét. Ennek az állításnak az érvényességét olyan kutatások igazolják, amelyekben közel azonos anyagi helyzetben lévő családokat hasonlítottak össze. Például egy 1963-as párizsi vizsgálat kapcsán *Paul Clerc* megállapította, hogy az azonos jövedelmű családok gyerekei közül azok tanulnak jobban, akiknek magasabb iskolai végzettségűek a szülei. (2) Ez persze „csak” egy kutatás volt, mert a társadalomtudományokban ritkán adódik alkalom arra, hogy egy hipotézist a valóságban „végzett” kísérletekkel igazoljanak vagy cáfoljanak.

A szocializmusnak nevezett szerencsétlen történelmi kísérlet azonban Magyarországon megteremtette ezt a ritka „laboratóriumi” alkalmat, és cáfolhatatlan bizonyítékokat szolgáltatott a fenti kijelentés igazolásához.

1945-tel induló rendszerváltás, különösen az 1947-es fordulat után, mostohán bánt a korábbi elittel és középosztállyal. A termelőeszközök tulajdonosait megfosztották tulajdonuktól; a közhivatalnoki kar tudása leértékelődött, funkciója átalakult, személyi állománya kicserélődött; a szakértelmiség egészében „gyanússá”, és előbb-utóbb – deklaráltan is – megbízható munkás-paraszt származású káderekkel lecserélendővé vált. Konceptációs kirakatperek, adminisztratív korlátozások, fenyegető politikai kampányok, voluntarista intézkedések alakították a valóságot és puhították az értelmiséget addig is, amíg elkészül a „cserecsapat”.

Az értelmiség különböző csoportjait más-más módon „figyelmeztették”. A Standard- és a MAORT-pernek – a tulajdonviszonyok átrendezésére irányuló fő célja mellett – egy olyan üzenete is volt, amely nyilvánvalóvá tette a műszaki értelmiség előtt, hogy a szakértelem

másodlagos jelentőségű. Ez az üzenet azután állandó megerősítést kapott, amikor az államosított vállalatoknál tömegével nevezték ki a diploma nélküli főmérnököket. (Még a hatvanas években is voltak olyan vállalati „főmérnökök”, akiknek nem hogy mérnöki végzettségük nem volt, de diplomájuk sem.)

Megkapta az „eligazítást” a legnagyobb létszámú értelmiségi csoport, a pedagógustársadalom is. Az iskolaigazgatói kinevezések vizsgálatából látható, hogy 1945 után az általános iskolák élére tömegével tettek huszonéves, középfokú végzettségű néptanítókat, holott merítési bázisul ugyanannyi jól képzett, felsőfokú végzettségű polgári iskolai tanár is rendelkezésre állt. (3) A közoktatás 1945 utáni expanziója óhatatlanul a színvonal csökkenésével járt, és mivel a megnövekedett tanulólétszám oktatásához sem a személyi, sem a tárgyi feltételek nem biztosították, ez az ellentmondás kitűnő politikai játékkeret nyitott a pedagógusok, e legnagyobb értelmiségi csoport gerincének megtörésére. (4)

1948-tól beindították a szakérettséginek nevezett gyorsalpaló középiskolát. „...rajta keresztül kívánták döntően megváltoztatni az egyetemi hallgatóság összetételét. A cél az volt, hogy az egyetemi hallgatónak legalább a fele, de inkább 60 százaléka munkás és paraszt fiatalokból kerüljön ki. Ehhez pedig a középiskolásoknak a származási összetételét is meg kellett volna változtatni, ami csak hosszú évek alatt lett volna lehetséges. Ezt hidalta át a szakérettségi rendszere azzal, hogy kezdetben egy, később két év alatt készítette fel a munkás és paraszt fiatalokat egyetemi tanulmányokra”. (5)

Ezzel párhuzamosan a Magyar Dolgozók Pártjának központi vezetősége 1949. február 2-án határozatot hozott, amelyben bevezette a továbbtanulásra jelentkező fiatalok származás szerinti kategorizálását, és kimondta, hogy a munkás- és dolgozó paraszti származásúak előjogot élveznek a felvételeknél. (Ezt ugyancsak párthatározat szüntette meg 1963-ban.) És hogy az arányok változásában azonnal is történjen valami, az egyetemeken 1949-ben véghezvitt tisztogatási kampány során számtalan középosztályból származó diákot távolítottak el mint megbízhatatlant. Mindezt kiegészítette sok korábbi középosztályhoz tartozó személy internálása, kitelepítése, állásvesztése, kvalifikálatlan munkára kényszerítése, miközben lakásaikat elvették vagy társbérletesítették. Ami pedig a jövedelmet illeti: a helyzet úgy alakult, hogy a volt középosztály életszínvonala nem volt magasabb, sőt sok esetben alacsonyabb volt az igen szegényesen élő ország átlagánál.

És mindezek ellenére – mint két erre irányuló vizsgálat is kimutatta (6) – a háború előtti középosztály második vagy harmadik generációjában már nagyrészt visszaállította korábbi társadalmi helyzetét. (7) Ameddig az 1990-es népszámlálás szerint országos átlagban a 30 éven felüli férfinepesség 11 százaléka végzett felsőoktatási intézményben, addig az egyik vizsgált kisváros, Pápa volt középosztályából származó családfők 66 százaléka. (8) És épp ez a pápai vizsgálat szolgáltatott adalékot arra is, hogy nem a vagyon a döntő tényező. A háború előtti középosztályhoz tartozott a tulajdonosoknak egy olyan csoportja (a kereskedők és az iparosok egy része), amelynek vagyona és jövedelme átlag fölötti, iskolai végzettsége azonban alacsony volt. Az ő utódaik sokkal kisebb arányban kerültek vissza a középosztályba. „Ennek az az oka, hogy a vagyont, termelési eszközt 1945 után nem tudták átörökíteni, iskolai végzettségük az esetek egy részében elég alacsony volt, tehát kulturális tőkével sem tudták pótolni az elveszített egzisztenciális alapokat”. (9)

Családi örökségek

Statisztikai vizsgálatokból származó eredmények ugyancsak a kulturális tényezők szerepére utalnak. Az 1992-es társadalmi mobilitás vizsgálat adatai azt mutatják, hogy az 1950-es évek első felében értelmiségivé váló apák gyerekei kisebb arányban lettek diplomások, mint akár az előtűnik, akár az utánuk járó korosztály. Csakhogy „ami az első nemzedékben (az apák között) emelkedést jelent, az a következő generációban visszaüt, és éppen az újonnan értelmiségivé lett apák gyermekei hullanak ki legnagyobb valószínűséggel származá-

si rétegükből. Ezt bizonyítja, hogy amíg az elsőgenerációs értelmiségi apák fiainak mindössze 35 százaléka lesz maga is diplomás, addig a nem elsőgenerációs apák gyermekeinél ugyanez az arány 48 százalék”. (10)

Hogyan történik hát ez az átörökítés? Az első – igen homályos – megközelítéssel azt lehetne mondani, hogy miközben sok mindent elvettek ezektől a családoktól, sok lehetőségtől adminisztratív úton elzárták őket, volt valami, amit nem tudtak elvenni, és volt valami, amitől nem tudták őket elzárni. Ezzel a valamivel igen sokat foglalkozott *Pierre Bourdieu*, aki olyan új fogalmat vezetett be, mint a kulturális tőke, és olyan fogalmakat töltött meg sajátos tartalommal, mint habitus, ethosz vagy kulturális örökség. És bár a kulturális tőke (örökség) fogalma igen erős magyarázó erővel rendelkezik, és sok jó gondolatra ad alkalmat, mégsem szünteti meg a „Hogyan történik hát ez az átörökítés?” kérdése nyomán keletkező hiányérzetet. Érzy ezt Bourdieu is, amikor ezt írja: „A kulturális örökség legfontosabb és iskolai szempontból legerősebben ható része, akár szabad műveltségről, akár nyelvről van szó, hajszálcsovésséggel adódik át (*kiemelés tőlem – A. M.*) még minden módszeres erőfeszítés, minden

*Másodlagos fontosságú,
hogy egy értelmiségi gyereke elsajátítja
vagy elutasítja apja erkölcsi elveit,
vallását,
esztétikai ízlését, politikai hitvallását,
hogy milyen lesz
a személyiségstruktúrája,
hogy korai szocializációja harmonikus
személyiséggé teszi vagy agresszívá,
netán neurotikussá - ha egyszer maga is
értelmiségi lett. Az én kérdésem az, hogy
miért és hogyan lett ő is értelmiségi.*

nyílt beavatkozás nélkül is”. (11) Érthető ez a homályosság, hiszen sokkal nehezebben megfogható „javak” átadásáról van szó, mint például a vagyon, ezért aztán az átadás mechanizmusait is nehezebb tetten érni. (Milyenek ezek a „hajszálcsovék” és mi közlekedik rajtuk?) Különösen akkor, ha a nyilvánvaló mechanizmusoknál rejtettebbeket keresünk: „A kulturális kiváltságok hatását többnyire csak legszembevetőbb formáiban ismerik fel: protekció és jó kapcsolatok, segítség igénybevétele az iskolai munkában, különórák, az oktatásról és az érvényesülési lehetőségekről való tájékozottság. Valójában közvetlen, de még inkább közvetett módon minden család átad gyermekeinek egy bizonyos kulturális tőkét és egy bizonyos ethoszt, hallgatóla-

gos és bensőleg magáévá tett értékrendszert, ami – többek között – meghatározza az egyénnek a kulturális tőkével és az iskolarendszerrel szembeni magatartását”. (12) Ez az ethosz nem más, mint „az iskolával, az iskolai műveltséggel és a tanulmányok révén elérhető jövőbeni érvényesüléssel szembeni beállítottság”. (13) Még közelebről: „...a középrétegek gyermekei családjuknak nemcsak az iskolai tanulásra való buzdítást és bátorítást köszönhetik, hanem a társadalmi emelkedés, valamint az iskolában és az iskola révén elérhető siker ethoszát is”. (14) Vagyis olyasmiről van szó, amit a szocializáció címszóban szoktak összefoglalni.

A szocializáció számtalan részterülete két fő csoportba, „a kulturális átörökítés és a szociális integráció” (15) csoportjába sorolható. Vizsgálatom szempontjából engem most csak az első érdekel. *Somlai Péter* alapos áttekintését adja a kultúra átörökítési mechanizmusainak. Megtudhatjuk, hogy a kultúra átörökítési mechanizmusai az utánezason, a modellkövetésen, az azonosulásen, a kényszerítésen, az internalizáción, az áthagyományozódás kollektív mintázatain (hagyomány, divat) keresztül hatnak – úgy általában, az emberiségnél. A szocializációt sokoldalúan és alaposan leíró elméleti munkák azonban keveset mondanak arról, hogy egyazon társadalom különböző csoportjainál milyen tartalmak „mennek át” ezeken a mechanizmusokon. A tartalom szempontjából másodlagos fontos-

ságú, hogy egy értelmiségi gyereke elsajátítja vagy elutasítja apja erkölcsi elveit, vallását, esztétikai ízlését, politikai hitvallását, hogy milyen lesz a személyiségstruktúrája, hogy korai szocializációja harmonikus személyiséggé teszi vagy agresszívá, netán neurotikussá – ha egyszer maga is értelmiségi lett. Az én kérdésem az, hogy miért és hogyan lett ő is értelmiségi. Feltételezhető, hogy ez a mindenkire érvényes szocializációs mechanizmusokon átmenő nem mindenkire érvényes tartalmak következménye. De hogy mik ezek a tartalmak, és hogyan „mennek át”, erre nézve nincs olyan kész és kidolgozott tudományos válasz, mint az általános mechanizmusokra.

A szocializációval kapcsolatos eredmények átfogó vizsgálatára vállalkozó Somlai Péter is így látja: „A társadalomelmélet megkülönbözteti tehát a mikro -s makroszintű jelenségeket, de nem tudjuk szisztematikusan elvégezni ezeket a megkülönböztetéseket, illetve megállapítani azokat az összefüggéseket, hatásokat, amelyek a jelenségnek e két szintje között vannak. Véleményem szerint három irányban folytak és folynak ígéretes kísérletek erre”. (16) Rögtön leragadnék az általa említett elsónél: „Az egybehangolás egyik iránya az életformák, illetve a szubkultúrák értelmezése felé halad. Többen próbálkoztak azzal, hogy a szocializációt valamely társadalmilag specifikus életforma vagy életmód (például munkáséletmód vagy polgári életforma mintázatának elsajátításaként értelmezzék. Az életforma tartalmaival – például a lakáskörülményekkel és a fogyasztással, a családi munkamegosztással, az ízléssel és a szabadidő felhasználásának módjával, a kommunikációs stílussal és nyelvhasználattal – egy olyan jelenségszintet próbáltak leírni a szociológusok és szociográfusok, amely középen, a mikro- és makrostruktúrák között helyezkedik el. [...] Mindazonáltal e leírások minielméletei nem illeszkedtek egybe, s ezért nem is sikerült az új vizsgálati eredményeket visszacsatolni a társadalmi integráció elméletébe”. (17)

Jómagam, aki az iskolaválasztás vizsgálata során mintegy „belebottoltam” a kulturális örökség problémájába, meg sem kíséreltem, hogy bármiféle elméletet faragjak, még „minielméletet” sem. Ez talán egy későbbi, szisztematikus kutatás célja lehetne. Ugyanakkor az ELTE Szociológiai Intézete kutatási adatainak (18) elemzése során rábukkantam egy olyan elemre, amely jó (statisztikailag is használható) mutatója lehet a kulturális tőkének.

A könyv – még mindig

A könyvkiadás, a vásárlási és olvasási szokások, valamint – nem utolsósorban – a könyvek ára igen sokat változott az elmúlt tíz évben, ezért hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy a könyvfogyasztás avagy egy családi könyvtár nagysága, ma már oly mértékben eltérített a kulturális színvonalától, hogy semmit nem mond róla. A drága ajándék-könyvekkel telezsúfolt, ajándékboltta átalakult könyvesboltok, a könyvfogyasztó hagyományos értelmiség relatíve lemaradt jövedelme, a polcokat nagy példányszámban elöntő szemét, az irodalmi művek kis példányszáma mind azt sugallja, hogy a családi könyvtár nagysága már nem lehet mércéje a kultúrának. Hol vannak már azok a furcsa arányok, amikor a megélhetési költségekhez képest nevenségesen alacsony ösztöndíjamból húsz példányban vehettem volna meg *Kemény Zsigmond* 1968-ban megjelent ‘Zord idők’-jét, amelynek ára 27 forint volt (vásznonkötésben!).

A látszat azonban csal, és ezt az alábbiakban azzal fogom bizonyítani, hogy egy igazán „komoly dolgot”, az iskoláztatás egész életet eldöntő jellegzetességeit vizsgálom meg a családi könyvtárak nagyságának fényében.

Az 1998-ban érettségizettek egy része jelentkezett továbbtanulásra, és mind szülei könyvtára (átlagosan 868 kötet), mind sajátjuk (173 kötet) szignifikánsan nagyobb volt, mint a továbbtanulásra nem jelentkezőknél (583, illetőleg 118 kötet). Ugyancsak szignifikáns különbség mutatkozott a felvettek és az elutasítottak könyvtárainak nagysága között, és még a felvetteken belül is aszerint, hogy főiskolára vagy egyetemre mentek (1. táblázat).

	A családi könyvtár átlagos nagysága (db)	Saját könyvtár átlagos nagysága (db)
egyetemre vették föl	1100	205
főiskolára vették föl	822	163

1. táblázat

A felsőfokú intézménybe felvettek könyvtárainak nagysága

Ezek az adatok azonban elfednek egy fontos elemet, a gimnázium és a szakközépiskola közötti különbséget, amelynek számtalan egyéb következménye van. Az a tény, hogy egy gyerek az általános iskolából gimnáziumba vagy szakközépiskolába megy, nagy mértékben befolyásolja további sorsát, hiszen gimnáziumból – amely kinyilvánítottan a továbbtanulásra felkészítő iskolafajta – eleve többen jelentkeznek felsőfokra. De nem csak többen jelentkeznek, többen is vesznek föl: 1998-ban a gimnáziumban érettségizettek 45 százalékát vették fel egyetemre vagy főiskolára, a szakközépiskolában végzeteknek csak 15 százalékát. Mivel több politikai rendszert átívelő mobilitási adatok igazolják, hogy a társadalom felső rétegei mindig igyekeztek helyzetüket utódaikban reprodukálni, ezért joggal feltételezhető, hogy a nagyobb kulturális tőkével rendelkező családok gyermeküknek is nagyobb kulturális tőkét szánnak, ezért inkább gimnáziumba küldik őket. A szülők iskolai végzettsége szerint igazolható ez a feltételezés (19), kérdés azonban, hogy a családi könyvtárak és „alkönyvtárak” (a gyerek saját könyvei) nagyságában is tükröződik-e mindez.

Nos, a gimnáziumban érettségizetteknél a családi könyvtár átlagosan 970 kötetes (ezenkívül a gyerekeknek 182 saját könyve van), a szakközépiskolában érettségizetteknél a családi könyvtár átlagosan 590 kötetes (és a gyerekeknek 124 saját könyve van). A különbségek a T-próba szerint mindkét esetben statisztikailag szignifikánsak. (20) Ez az alapvető különbség azután megjelenik a továbbtanulásra jelentkezők és nem jelentkezők, a felvettek és elutasítottak meg a főiskolára és egyetemre felvettek között.

A gimnázium átlaga a közös érettségi és felvételi írásbelin*	A családi könyvtár átlagos nagysága (db)	A saját könyvtár átlagos nagysága (db)
10 pont fölött	1381	235
9,00–9,99 pont	1297	201
8,50–8,99	923	172
7,00–8,49 pont	914	199
7 pont alatt	829	159
nincs pontszám	785	160

*Forrás: Neuwirth Gábor teljes adatsora, amelynek első része megjelent a Köznevelés 1999. 13. számában)

2. táblázat

Gimnáziumban érettségizettek könyvtárainak nagysága a gimnázium presztízse szerint

Úgy tűnik, hogy a családi könyvtárak nagysága nem csak ezt a „durva” különbséget tükrözi, hanem finomabbakat is. Erről akkor győződhetünk meg, ha külön vizsgáljuk meg a gimnáziumban érettségizetteket. Köztudott, hogy a gimnáziumok nem egyformák, és ez abban is megnyilvánul, hogy sikeresebben vagy kevésbé sikeresen készítenek föl a továbbtanulásra. Ez tükröződik abban, hogy az iskolázottabb szülők nagyobb arányban juttatják be gyerekeiket a magasabb presztízssű gimnáziumokba, mint a kevésbé iskolázottak. (21) A családi könyvtár nagysága is követi ezt a differenciálódást (2. táblázat) A gimnáziumok rangsorbeli helyének csökkenésével egyenesen csökken az odajáró gyerekek családjában a könyvtár nagysága. Egészen konkrétan ez azt jelenti, hogy a budapesti Fazekasban, Apáczai Csere Jánosban, Radnótiiban, Szent Istvánban, Német Nemzetiségi Gimnázium-

ban és a székesfehérvári Teleki Blankában érettségizettek (ezek voltak 10 pont fölöttiek 1998-ban) szüleinek átlagosan 1381 kötetes könyvtáruk van. Ezzel szemben a „minősítetlen” gimnáziumokban (ahol nem írtak közös érettségi/felvételi dolgozatot, ezért nincs pontszám) érettségizettek családjainak átlagosan csak 785 kötetes könyvtára van. A különbségek szignifikánsak. A gyerekek saját könyvtárában is nagyjából hasonló különbségek jelennek meg, ám ezek nem érik el a statisztikailag szignifikáns eltérés fokát.

Tovább differenciálódik a kép, ha megnézzük, milyen különbségek vannak a gimnáziumban érettségizettek további „sorsa” szerint (3. táblázat).

Gimnáziumban érettségizettek könyvtárai a továbbhaladás lépésőin

A gimnáziumban érettségizett	A családi könyvtár átlagos nagysága (db)	A saját könyvtár átlagos nagysága (db)
nem jelentkezett felsőfokra	675	132
jelentkezett felsőfokra	1037	195
nem vették föl	852	160
fölvették	1131	214
főiskolára vették föl	949	193
egyetemre vették föl	1051	227

3. táblázat

Gimnáziumban érettségizettek könyvtárainak nagysága a gimnázium presztízse szerint

Mind a saját, mind a családi könyvtár nagyobb a továbbtanulni akaróknál, mint a nem akaróknál; a sikeresen felvételizőknél, mint a föl nem vetteknél; az egyetemre menőknél, mint a főiskolára felvetteknél – és mindegyik különbség szignifikáns. De még ezzel sem értünk a differenciálódás végére, ugyanis még akkor is találunk különbséget, ha aszerint nézzük a könyvtárakat, hogy milyen presztízssű felsőfokú intézménybe vették fel a gyereket. A legelőkeltebb intézmények csoportjába (ahol a túljelentkezés ötszörös vagy több), mind a családi könyvtár nagysága (1381 kötet), mind a saját (422 kötet) jelentősen nagyobb a többinél.

A két szülő legmagasabb iskolai végzettsége	A családi könyvtár átlagos nagysága (db)	A saját könyvtár átlagos nagysága (db)
mindkettő egyetem	1748	268
apa egyetem, anya főiskola	1413	210
apa főiskola, anya egyetem	1492	215
mindkettő főiskola	1132	200
csak apa diplomás	896	157
csak anya diplomás	928	192
mindkettő érettségizett	721	146
csak az egyik érettségizett	547	127
mindkettő szakmunkás	414	98
csak az egyik szakmunkás	366	77
mindkettő szakképzetlen	274	78

4. táblázat

Könyvtárak nagysága a két szülő iskolai végzettsége szerint

Azt tudjuk, hogy a szülők iskolázottsága befolyásolja, milyen arányban mennek a gyerekek gimnáziumba vagy szakközépiskolába, milyen arányban akarnak továbbtanulni, ezt a továbbtanulást főiskolán vagy egyetemen képzelik-e, sőt azt is, hogy próbálkozásuk mennyire sikeres. (22) Érdemes hát megnézni, hogy a családi könyvtárak nagysága mennyire hűen követi a szülők iskolai végzettségét. A 4. számú táblázatból látszik, hogy a „követés hűsége” szisztematikus, és az is, hogy mechanikussága – társadalmi tényről lévén szó – megdöbbentő. Mind a családi, mind a saját könyvtár azoknál a családoknál a legnagyobb,

ahol mindkét szülő egyetemi diplomás, és az iskolai végzettség csökkenésével a kötettség megy lefelé. Az is kiderül ebből a táblázatból, hogy azonos végzettség esetén az anya hatása erősebb a könyvtárak nagyságára, mint az apáé. Ha például az anyának van egyetemi diplomája, és az apának főiskolai, akkor nagyobb a könyvtár, mint a fordított összetételben (és ugyanez a helyzet akkor, ha csak egyikük diplomás). Mindez egészen pontosan megfelel egy másik vizsgálat eredményeinek, amelyből az derült ki, hogy az anya iskolai végzettsége a középiskola kiválasztásában ugyanilyen szerepet játszik. (23)

Ugyancsak az említett vizsgálat mutatta ki azt, hogy nemcsak a szülők iskolai végzettsége hat a gyerekek középiskola-választására, hanem a nagyszülőké is. (24) Az 1998-ban érettségizetteket vizsgáló ELTE-kutatás ugyanezt mutatja a könyvtárak nagyságával (5. táblázat).

Az apa és az apai nagyapa iskolai végzettsége	A családi könyvtár átlagos nagysága (db)	A saját könyvtár átlagos nagysága (db)
Nagyapa diplomás		
1. apa egyetemet végzett	1723	234
2. apa főiskolát végzett	1207	195
3. apa érettségizett	797	*
4. apa szakmunkásképzőt végzett	*	*
5. apa 8 osztályt végzett	*	*
Nagyapa érettségizett		
6. apa egyetemet végzett	1266	235
7. apa főiskolát végzett	1289	173
8. apa érettségizett	872	177
9. apa szakmunkásképzőt végzett	552	*
10. apa 8 osztályt végzett	*	*
Nagyapának érettségénél kevesebb		
11. apa egyetemet végzett	1322	205
12. apa főiskolát végzett	912	177
13. apa érettségizett	634	140
14. apa szakmunkásképzőt végzett	472	106
15. apa 8 osztályt végzett	12	12
Szignifikáns különbségek csoportok között (Scheffé-próba)	1 3,8,9,12,13,14,15 11 9,13,14,15 7 9,13,14,15 2 9,13,14,15 6 9,13,14, 15 8 9,14,15 12 9,14,15	1 9,14,15 6 9,14,15

* Kis elemszám

5. táblázat

A könyvtárak nagysága két generáció iskolai végzettsége szerint

Bár a családi könyvtár nagysága közötti különbségek nem minden csoport viszonyában szignifikánsak, az alapvető tendencia, amely az adatokból kirajzolódik, eléggé egyértelmű. A nagyapák egy-egy iskolai végzettségi sávján belül az apák szerint ismétlődnek meg a különbségek. A gyerekek könyvtárai között nincs ennyi szignifikáns különbség, jöllehet a tendencia ugyanaz. Mindenesetre jól látható, a kulturális tőke fölhalmozódó természete.

Az 5. táblázatban is megjelenő értelmiségen belüli különbségeket felerősíti, ha mindkét szülőt egyszerre vizsgáljuk abból a szempontból, hogy hányadik generációs. (25) Ha mindkét szülő egyetemet végzett és legalább második generációs értelmiségi, akkor mind

a családi, mind a gyerek saját könyvtára átlagosan minden eddiginél nagyobb. A 6. táblázat még azt a különbséget is tükrözi, amely az egyetemi és a főiskolai végzettség között van, és ezzel újabb adalékot szolgáltat a kétféle diplomának egy másik vizsgálatban igazolt kulturális eltéréseihez. (26)

A szülők értelmiségi generációs foka	A családi könyvtár átlagos nagysága (db)	A saját könyvtár átlagos nagysága (db)
mindkettő egyetemet végzett legalább 2. generációs	2352	347
anya egyetemet végzett legalább 2. generációs, apa bármi	1727	298
apa egyetemet végzett legalább 2. generációs, anya bármi	1549	199
mindkettő egyetemet végzett 1. generációs	1657	252
egyik legalább 2. generációs főiskolát végzett	1313	266
anya 1. generációs egyetemet végzett, apa főiskolát	1291	195
apa 1. generációs egyetemet végzett, anya főiskolát	1220	203
mindkettő 1. generációs főiskolát végzett	993	140

6. táblázat

A könyvtárak nagysága a család eredete szerint

Az eddigi adatok ismeretében joggal gondolhatjuk, hogy ha egy iskolázatlan családból jövő gyerek gimnáziumba megy, majd utána eljut az egyetemig, akkor ezt valószínűleg inkább köszönheti – tehetségből, sajátos érdeklődésből, egyedi jellemvonásokból stb. – fakadó saját kulturális tőkefelhalmozásának, mint a családi kulturális örökségnek. Ezt a feltevélezt is igazolják a könyvtárak. Ha megvizsgáljuk a gimnáziumból egyetemre felvett gyerekeket, akkor azt látjuk, hogy ameddig a családi könyvtárak nagysága szignifikánsan különbözik a szülők iskolai végzettsége szerint, addig a gyerekek saját könyvtárának nagysága nem. Még akkor sem, ha a szakképzetlen apa gyermekét hasonlítjuk össze az egyetemi diplomás apa gyerekével. Mindez úgy lehetséges, hogy a szakképzetlen szülők egyetemre felvett gyerekei a saját társadalmi csoportjukra jellemzőnél jóval nagyobb könyvtárral rendelkeznek.

Jegyzet

(1) Egy 1997-ben végzett empirikus kutatás igazolta, hogy a gyerekek iskoláztatásában döntő szerepe a szülők iskolai végzettségének van, és nem a pénznek (lásd ANDOR MIHÁLY: *Az iskolaválasztás társadalmi meghatározottsága*. Iskolakultúra, 1998. 8. sz., 15–16. old.

(2) PAUL CLERC: *La Famille et l'orientation scolaire au niveau de la sixième*. Population, 1964. 4. sz.

(3) ANDOR MIHÁLY: *Alkalmazkodás és karrier: az iskolaigazgatók kiválasztásának mechanizmusai*. Ifjúsági Szemle, 1987. 5. sz.

(4) ANDOR MIHÁLY: *Dolgozat az iskoláról I-II*. Mozdó Világ 1980. 12. sz. és 1981. 1. sz.

(5) KOVÁCS M. MÁRIA–ÖRKÉNY ANTAL: *Szakérettségisek*. Mozdó Világ, 1981. 5. sz.

(6) GÁTI TIBOR–HORVÁTH ÁGOTA: *A háború előtti kisvárosi középosztály utótörténete*. Szociológiai Szemle, 1992. 1. sz.; UTASI ÁGNES–A. GERGELY ANDRÁS–BECSKEHÁZI ATTILA: *Kisvárosi elit*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1996.

(7) Hasonló következtetésre jutott mobilitás-vizsgálataiban ANDORKA RUDOLF is (A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon, Budapest: Gondolat, 1982.)

(8) GÁTI TIBOR–HORVÁTH ÁGOTA, i.m. 90–91. old.

(9) GÁTI TIBOR–HORVÁTH ÁGOTA, i.m. 94. old.

(10) BUKODI ERZSÉBET: *Az iskolázottsági esélyek alakulása*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1995. 13. old.

(11) BOURDIEU, P. (1967): *A kulturális örökség átadása*. In Ádám György (szerk.) *A műszaki haladás problémái*, Budapest: KJK. 1967. 299. old.

(12) BOURDIEU, P., i.m. 291–292. old.

(13) BOURDIEU, P., i.m. 300. old.

(14) BOURDIEU, P., i.m. 302. old.

(15) SOMLAI PÉTER: Szocializáció, Budapest: Corvina, 1997.

(16) SOMLAI PÉTER, i. m. 118. old.

(17) SOMLAI PÉTER, i. m. 119. old.

(18) Az ELTE Szociológiai Intézete a Soros Alapítvány támogatásával adatfelvételt végzett az összes 1998-ban érettségizett továbbtanulásáról (vagy tovább nem tanulásáról). A könnyebb kezelhetőség kedvéért a teljes 60 ezren felüli sokaságból összeállítottak egy 5116 fős reprezentatív mintát, és az ezt tartalmazó SPSS system file-t kaptam meg az intézetigazgató Csáko Mihály szíves jóindulatából másodelemzésre. Ehhez az adatbázishoz kidolgoztam és hozzáillesztettem két további változót, amelyhez az adatokat Neuwirth Gábortól, az Országos Felsőoktatási Felvételi Iroda munkatársától kaptam, aki évek óta készíti a középiskolák Köznevelésben megjelenő rangsorait. A két új változó a következő: a középiskolák rangsorbeli helye a közös érettségi/felvételi írásbeli eredménye alapján; illetőleg a felsőfokú intézmények rangsora a túljelentkezés nagysága szerint.

(19) Lásd ANDOR MIHÁLY: *Az iskolaválasztás társadalmi meghatározottsága 1997-ben*, Iskolakultúra, 1998. 8. sz. 16–17. oldal

(20) A továbbiakban az átlagok közötti eltérés szignifikanciáját mindig a T-próba (két csoport esetén) vagy a Scheffe-próba (kettőnél több csoport esetén) szerint adom meg, ezért külön nem fogom jelezni.

(21) Lásd ANDOR MIHÁLY: *Az iskolaválasztás társadalmi meghatározottsága 1997-ben*. i. m. 20. oldal

(22) Az 8 általánost végzett apák 100 általános iskolát befejező gyereke közül 11 megy gimnáziumba, ebből 6 jelentkezik továbbtanulásra, és három vesznek föl: kettőt főiskolára, egyet egyetemre. A szakmunkás apák 100 általános iskolát végzett gyerekeiből 20 megy gimnáziumba, közülük 13 jelentkezik továbbtanulásra, és hatot vesznek föl: fele-fele arányban egyetemre és főiskolára. Az érettségizett apák 100 általános iskolát végzett gyerekeiből 39 megy gimnáziumba, ebből 31 jelentkezik továbbtanulásra, és közülük 16-ot vesznek föl: fele-fele arányban egyetemre és főiskolára. Főiskolai diplomás apák 100 általános iskolát végzett gyerekeiből 64 megy gimnáziumba, közülük 57 jelentkezik továbbtanulásra, 32 nyer felvételt: 19 egyetemre, 13 főiskolára. Egyetemet végzett apák 100 általános iskolát végzett gyerekeiből 79 megy gimnáziumba, közülük 73 jelentkezik továbbtanulásra, 46 nyer felvételt: 32 egyetemre, 14 főiskolára. (ANDOR MIHÁLY: *Az iskolákon át vezetó út*. Új Pedagógiai Szemle, 1999. 10. sz.)

(23) Lásd ANDOR MIHÁLY: *Az iskolaválasztás társadalmi meghatározottsága 1997-ben*. i. m. 17–18. oldal

(24) Lásd ANDOR MIHÁLY: *Az esélyek újratermelődése*. EDUCATIO, 1998. 3. sz., 434. old.

(25) Az ELTE-kutatásban azt az adatot vették föl, hogy a nagyszülőnek volt-e diplomája vagy érettségije. Ily módon csak azt lehet tudni, hogy a szülő első vagy legalább második generációs értelmiségi, azt nem, ha harmadik generációs vagy régebbi.

(26) Lásd ANDOR MIHÁLY: *A kétféle diploma*. Iskolakultúra, 1999. 1. sz.